

Музичне виконавство і педагогіка

Musical performing and pedagogic

UDC 78.03:780.62

DOI 10.33287/222478

Склярів Олександр Давидович,

професор, заслужений діяч мистецтв України,

завідувач кафедри фортепіано

Харківської державної академії культури

тел. (067) 991 - 90 - 38

e-mail: proskliarov@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-0720-9838>

ОРГАННЕ І ФОРТЕПІАННЕ МИСТЕЦТВО С. ФРАНКА В ЕВОЛЮЦІЇ ФРАНЦУЗЬКОЇ МУЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

Метою статті є аналіз особливостей втілення неокласичних і необарочних інтенцій у творчості С. Франка в контексті професійної французької музичної культури ХІХ ст., а також окреслення вкладу композитора в еволюцію французького фортепіанного і органного виконавства. У ряді **методів дослідження** слід відзначити, передусім, інтегративну методологію, засновану на поєднанні загальнонаукових фундаментальних методів дослідження – емпіричних і теоретичних, а також метод жанрово-стильового аналізу та інтерпретаційний метод. **Новизна** теми статті обумовлюється тим, що вперше у вітчизняній музикології виявлено специфіку французького музичного мистецтва в контексті взаємодії національних і загальноєвропейських мистецьких традицій, уперше в українському музикознавстві здійснено досвід комплексного жанрово-стильового аналізу творчості С. Франка в дзеркалі неокласичних і необарокових тенденцій розвитку музичного мистецтва. Актуальність запропонованої теми дослідження зумовлюється стрімким зростанням інтересу к творчої біографії Сезара Франка, аналізу його композиторського доробку в контексті естетичних і стильових домінант тієї історичної доби, в яку він жив і творив, а також відсутністю в українському музикознавстві спеціальних досліджень, присвячених вивченню проблем сучасної виконавської інтерпретації тих чи інших творів Франка. **Висновки.** Устремління митця до відродження великих традицій високого бароко впроваджується ним крізь ознаки сучасності. Його творчість

кристалізує органічний синтез характерних барокових поліфонічних законів і своєрідних романтичних музично-виразних рис, духовної зосередженості й чуттєвої глибинності. Мистецькі пошуки С. Франка, націлені на зближення, насамперед, органної і фортепіанної своєрідностей, усталені в 2-х його циклах, що означило новий етап в еволюції французької музичної культури – «Прелюдія, хорал та fuga» (1884) й «Прелюдія, арія та фінал» (1886 – 1887). Утворюються різні жанри стосовно органно-фортепіанної літератури; за умовами максимального збереження розмежованих форм та окремих складових, кожен із циклів з'єднується «наскрізною» тематикою.

Ключові слова: С. Франк, орган, фортепіано, французька органне та фортепіанне мистецтво, необароко, творчість.

Skliarov Oleksandr, Professor, Honored Artist of Ukraine, head of the Piano Department of the Kharkiv State Academy of Culture

Organ and piano art by C. Frank in the evolution of French musical culture

The **purpose** of the article is to investigate the details of the embodiment of neoclassical as well as neo-baroque trends in works by C. Frank at the context for French musical culture of the 2 half of the XIX century, as well as to identify the composer's contribution to the development of French organ and piano art. Among the **research methods**, it should be noted, first of all, the integrative methodology based on a combination of general scientific fundamental research methods – empirical and theoretical, as well as the method of genre and style analysis and the interpretive method. The **novelty** of the article's topic is due to the fact that for the first time in national musicology the specifics of French musical art in the context of interaction of national and European artistic traditions have been revealed, and for the first time in Ukrainian musicology the experience of complex genre and style analysis of C. Frank's works in the mirror of neoclassical and neo-baroque trends in the development of musical art has been carried out. The relevance of the proposed research topic is due to the rapid growth of interest in the creative biography of Cesar Frank, the analysis of his compositional heritage in the context of the aesthetic and stylistic dominants of the historical period in which he lived and worked, as well as the lack of special studies in Ukrainian musicology devoted to the problems of modern performing interpretation of certain works by Frank. **Conclusions.** The leaders desire to recover the societies of the great baroque is understood through a prism of innovation. His labor mirrors an biological

synthesis of baroque polyphonic philosophies and romantic musical and sensitive resources, spiritual attention as well as emotional depth. C. Franck's inventive efforts to bring organ and piano particulars closer together are reflected in his two sequences, which marked a original stage in the improvement of French piano works: „Prelude, Chorale and Fugue” (1884) and „Prelude, Aria and Finale” (1886 – 1887). They make different genres of organ and piano composition; while maintaining clearly described forms of individual movements, each of the sequences is united by a „cross-cutting” theme.

The key words: C. Franck, organ, piano, French organ and piano art, neo-baroque, creativeness.

Постановка проблеми дослідження. У французькому музичному мистецтві другої половини ХІХ ст. усталився особливий, стилістично оригінальний шлях подальшої еволюції європейської фортепіанної, та особливо наголосимо, органної культури, що складається із ексклюзивного та дуже органічного синтезу традиційної бароковості й часткового проникнення сучасних компонентів композиторської техніки, а також художньої образності.

В цьому історичному періоді сукупність особливостей еволюції музики такого стильового напрямку була максимально результативною. Французька фортепіанна й органна музика поширила тенденцію до розповсюдження найбільш світських фортепіанних і органних концертів. А католицизм, яке дуже обмежувало діяльність саме церковних органістів і витісняло їхню творчість із церкви, з іншого боку – посилювало цю тенденцію.

Одним з видатних французьких митців другої половини ХІХ століття, який присвятив велику частину своєї творчості фортепіанній та органній музиці є Сезар Франк (1822 – 1890). Він сприяв відродженню у французькій музиці великих органних традицій бароко, а також формування неокласичного напрямку в європейському музичному мистецтві. Музика знаного композитора вражає глибиною задуму, холістичністю ідейного задуму, вишуканістю мелодій та винахідливістю стосовно засобів виразності. Тому складно пізнати, що вона не відбилася будь-яким відгомном у тогочасних колег композитора, та радість пошанування йому сталося відчутти, підкреслимо, наприкінці життєвого шляху. Композиції С. Франка дісталися світового визнання, а серед музикантів, що виконували їх,

назвемо такі як Олександр Гольденвейзер, Ганна Єсіпова, Альфред Корто, Маргеріт Лонг, Святослав Ріхтер та ін.

В останні десятиліття у професійній виконавській та педагогічній практиці усталюється актуалізація найвідоміших творінь Сезара Франка. Однією із затребуваних сфер композиторської творчості майстра є його органна та фортепіанна література, при цьому, зазначимо, що новітньому виконавському ренесансу органних композицій майстра багато у чому сприяла й поява їхніх фортепіанних транскрипцій. Водночас, в українському музикознавстві дотепер практично не існує спеціальних досліджень, присвячених вивченню творчої біографії Сезара Франка, аналізу його композиторського доробку в контексті естетичних і стильових доміант тієї історичної доби, в яку жив і творив майстер, а також проблемам сучасної виконавської інтерпретації тих чи інших його творів. Якнайшвидше проведення подібних досліджень є важливим завданням сучасної вітчизняної музичної науки.

Саме зазначеним протиріччям між вагомою культуротворчою роллю Сезара Франка як одного з основоположників неокласицизму і необароко в європейському мистецтві ХІХ століття, величезною мистецькою цінністю композиторського доробку великого французького музиканта і фактичною неопрацьованістю названого проблемного поля в українській музикології й визначається **актуальність** обраної теми статті.

Огляд літератури. Творіння С. Франка не є предметом частої серйозної уваги науковців. Це пов'язано із тим, що культура пізнього романтизму, акцентуватимемо, дала уславлених постатей, зокрема, як могутня особистість Ріхарда Вагнера. А також, сам стиль С. Франка – недокучливий, без різких емоційно-чуттєвих перемін, але обійнятий великодушною простотою і французької рафінованості – не завжди привертає погляд слухачів.

У дослідницькій літературі є наукові роботи у галузі музичної естетики, а також історії зарубіжної і французької музики, теорії й історії органного мистецтва, а саме – Є. Курта, Є. Александрова, С. Протопопова, А. Санга, М. Скребкової-Філатової, Р. Моргана, М. Мюррея, Г. Картера, В. Мора, М. Кунела, Ф. Сабатьє, а також праці, що пов'язані із життям і творчістю Сезара Франка у роботах С. Жилиєва, О. Єпанішникової, Т. Фоміна, Л. Міхеєвої, М. Рогожиної, та ін.

Метою статті є аналіз особливостей втілення неокласичних і необарочних інтенцій у творчості С. Франка в контексті професійної французької музичної культури ХІХ ст., а також окреслення вкладу композитора в еволюцію французького фортепіанного і органного виконавства.

Об'єктом дослідження є французька музична культура др. пол. ХІХ ст., а **предметом** – стильова своєрідність творчості С. Франка, що була розглянута у дзеркалі неокласичних та необарочних інтенцій еволюції музичного мистецтва Франції ХІХ ст.

Виклад основного матеріалу. С. Франк постав у історію музики як виразник французького руху еволюціонування. В спадщині митця основне місце обіймає інструментальна література, їй притаманні узагальненість, а також інтелектуалізм. Майстер є одним із найбільших французьких авторів, що поновили національні традиції французької та бельгійської музики, композитор поєднав філософську глибину із чистотою та зв'язністю почуттів і розуму. «Немає більш чистого імені, ніж ім'я цієї великої, чистої душі. Майже кожен, хто наближався до С. Франка, відчув його непереборний шарм, і ця особиста чарівність, вірогідно, відіграє велику роль у впливі, який його твори здійснюють на французьку музику зараз», – написав про нього Ромен Роллан [4].

В інтонаціях С. Франка немає риси, що традиційно вважалися похідними для французького мистецтва: жвавість, витонченість, блиск. Для Франка властиві пафос, суворість та строга величність.

С. Франк займає чинне місце у музичному мистецтві саме й тому, що він віднайшов до нового життя симфонічну і камерну музику; пробудив інтерес саме до ораторії, причому дав її не лише мальовничо-образотворче трактування, інтерпретацію, як це мало місце у Берліоза, але й розкрив її лірико-драматичне єство [5].

Головна звитяга С. Франка полягає у тому, що він привніс нові ознаки у фортепіанну музику: на додаток до впливу клавірної музики І.С. Баха та фортепіанних шедеврів Л. Бетховена, фортепіанні творіння С. Франка не мають собі рівних у французькій фортепіанній музиці.

Фортепіанні мініатюри С. Франка означаються достеменною для його пізньої творчості складністю («Прелюдія, хорал та fuga» поєднують фугу й сонату, а теми хоралу і fugи – об'єднані в коду).

Серед органних шедеврів С. Франка дуже знані, відомі три хорали (1890), що входять до репертуару будь-якого органіста [2].

Наголосимо, що ці віртуозні твори постають вершиною органної творчості композитора; С. Франк досягає тут симфонічного розмаху («Хорал сі мінор» є чудовим прикладом варіацій *basso ostinato* в музиці ХІХ ст.). Припустимо, що у них зберігаються відгомони композиторських імпровізацій, це найкраще спостерігається у хоралі ля-мінор. Але ж найважливіше – своєю музикою С. Франк ствердив непорушні моральні принципи задля митця-гуманіста, який переконано відстоював щонайбільші мистецькі ідеали.

Адекватно до періодизації, усталеної Н. Рогожиною у її роботі про С. Франка, життєвий та творчий шлях митця можна поділити на три періоди [1].

Першій – до 40-х років ХІХ ст., коли еволюціонує індивідуальний стиль майстра, у яскравому породженні «Рут» – біблійної ораторії для солістів, хору та оркестру (1843–1846). У цей час музикант, будучи навантаженим тяжкою опікою стосовно батька, абсолютно вирішує позбутися батьківського притулку. Надалі, одруження та радісне примноження сім'ї, зобов'язують композитора працювати викладацькою діяльністю. Майстер починає працювати органістом у церкві міста Парижу.

У середньому періоді творчість С. Франка вкрай змінюється порівняно із раннім. Зміни утворили те, що майстер відмовився від написання виразно-блискучих віртуозно-рухливих творів. У 1850-х – митець спробував сили у опері («Наймит з ферми», у 1880–1890-х – написав опери «Гульда» та «Гізела»), та отримав творчу поразку, і невдовзі під впливом величі церковної активності і опануванням мистецтва імпровізації на органі, майстер звернувся до легендарної органної музики. У авторському доробку цього періоду є створення фортепіанних тріо, великої кількості п'єс, що були створені для фісгармонії.

У той період є знана самотність С. Франка, згенерована, безсумнівно, як подіями власного життя, й своєрідними векторами еволюції мистецтва, так званої, Другої імперії, призвела до ознак у творчості С. Франка прикладів чуттєвої поодинокості, відстороненості [3].

Протягом останніх 15-и років діяльності – а це саме 3-й проміжок активності майстра, С. Франком були написані композиції-шедеври

(симфонії та 2-а фортепіанні цикли, тріада хоралів для органу і твори для фортепіано у супроводі оркестру).

Того часу, композитор продовжує грати як виконавець-піаніст, та вагому частину його професійної практики обіймає виконавство на органі. Майстер стає відомим органістом, котрого включають до активності у святкових актах оновлення нових інструментів. Від 1858 року композитор розпочинає роботу у церкві Сент-Клотільд, де розмістили новітній орган за будівництва знаним майстром Каває-Коль [5].

Наголосимо, що саме цей інструмент, із його кольористими перспективами, означився можливим задля окреслення художніх уподобань Сезара Франка. Та уподібнюючись тому, як плідна робота з високоякісним колективом генерує еволюції виконавської майстерності диригента, так і виконавство на цьому високоякісному інструменті, породжувало зростання композиторського таланту Сезара Франка.

У своїй творчості майстер обіймав романтичну художність із устремлінням до чіткої точності почерку. У той же час для музики митця доречні протилежності відданості й строгості, свободи вислову та рельєфної упорядкованої злагодженості (монотематизм), інструментальної тягочості стосовно оркестрового письма та речитативів.

У мові Сезара Франка чітко встановлюються властивості органного почерку – точність векторів басової лінії, а також реєстрований полярис угруповань оркестру («Симфонії d-moll»), щільність поліфонічного вислову та широке використання різноманітних імітаційних форм.

Композитор означив і новітні вектори у музиці для фортепіано. У його циклах для цього інструмента, оминаючи віяння музики великого Й.С. Баха та ушавленого Л. Бетховена, знаходимо і риси циклів для фортепіано Р. Шумана, тут відзначимо конструкційну ускладненість мови Сезара Франка.

Від органного доробку композитора винятково знаними постають 3 хорали (1890), котрі є основою репертуарних списків для будь-якого виконавця-органіста. Це феноменально віртуозні композиції – пік академічних творінь митця для органу. С. Франк дістається в них грандіозної симфонічної амплітуди (хорал h-moll – винятковий приклад у музиці ХІХ ст. з варіаціями на *basso ostinato*). Маємо

можливість стверджувати, що у них відкарбувалась імпровізаційна майстерність митця.

У науковій праці спрямованій на вивчення творчості С. Франка, Н. Рогожина розподіляє його твори для органа на самостійні три угруповання, що означають три різні періоди життєтворчості видатного митця.

Початковий період, котрий означений 1860 – 1862 роками, означає Франка, який не приймав участі у культурних звершеннях в Парижі, залишаючись у церкві Святої Клотільди. Саме у цей період були створені «Молитва» (E-dur, op. 20), «Прелюдія, fuga та варіація» (h-moll, op. 18), «Велика симфонічна п'єса» (fis-moll, op. 17), «Фантазія» (№ 1, C-dur, op. 16), «Пастораль» (E-dur, op. 19), «Фінал» (B-dur, op. 21), «Шість п'єс для великого органу».

Вперше видання творів для органу, написаних Сезаром Франком, здійснюється у 1868 році, майстру було на той час 46 років.

Наголосимо, що коли знаний композитор вже був відомим професором інструментальної кафедри органу, з'являються «Три п'єси для великого органу», що побачили світ у 1878 р. Саме цією композицією розкривається 2-й період мистецтва гри на органі відомого виконавця-композитора. Майстер пише твори часу представлення визначного органу в залі Трокадеро, що був створений задля Всесвітньої виставки, котра відбувалась у ті часи в столиці, місті Парижі. Відзначимо такі твори, як «Героїчна п'єса», «Кантабіле», «Фантазія».

Стосовно третього періоду мистецької активності Сезара Франка для органу зазначимо, що він окреслюється 1890 роком, саме тоді було завершено цикл для органу, означений вагомою симфонічною характерністю, зокрема «Три хорали для великого органу». Олександр Гільман та Ежен Жіге означились у присвяті відповідно першому і третьому хоралам, а відомий виконавець Теодор Дюбуа – став у присвяті в другому хоралі. Наголосимо, що кожна композиція з вищезначеного циклу дорівнює, за характером і силою вираження, симфонічній поемі.

Тут, зацентуємо, Сезар Франк поєднує стилістику полярно різних 2-х епох, зокрема мистецький почерк Й.С. Баха та споріднену французькому майстру романтичну стилістику. С. Франк не вдається до застосування старовинної церковної пісенності, натомість майстер,

утверджує характерну свободу інтонаційної ладовості, а також гармонізації.

Натхненність почерку майстра означається вже у перших органних творах раннього періоду творчості митця. Композиції відтворюють своєрідність інтонаційного мовлення та еволюції звукоінтонування, заснованих на імпровізаційних інтенціях майстра. Найбільш притаманне органним творам, що й об'єднує їх у органні цикли – це вільно-імпровізаційна фантазійність, застосування варіацій, усталення принципів сонатної побудови, а також хоровий почерк розвитку фактури.

До творчого доробку Сезара Франка, окрім органних шедеврів крупних жанрів, належать і твори-мініатюри, написані для органа і фісгармонії. Ці твори найчастіше замовлялись провінціальними виконавцями на органі. Також французький композитор активно створював репертуар для навчально-освітніх цілей. Ці п'єси були видані друком у двох збірниках і, наголосимо, сформували спеціалізовано характерну виконавську школи з мистецтва гри на фісгармонії.

Уславлений французький органіст Сезар Франк став відомий також і як витончений виконавець-майстер інструментальної імпровізації. Закцентуємо, що Сезара Франка означають другим композитором сфери органного мистецтва після унікального генія Й.С. Баха. Огранна симфонія, найбільша з яких на 25-ть хвилин «Велика симфонія», означається як прототип органних симфоній Марселя Дюпре, Шарля-Марі Відора, а також Луї Вієйрі. Сезар Франк також поєднував звучання великого органу, хору з численними професійними оркестровими інструментами, зокрема у таких творах як «Офеторії» для триголосного хору, органа та великого оркестру (1888), «Меса» для сопрано, тенора й басу, в супроводі органа, арфи, віолончелі та контрабасу (1860) й ін.

Так званний «чистий» музично-професійний інструменталізм також представлений у мистецькому доробку відомого французького майстра – оркестрові та камерно-інструментальні композиції, зокрема, означимо такі твори як Соната для скрипки (1886), Симфонія ре мінор (1888), Фортепіанний квінтет (1879) та ін.

Творча активність Сезара Франка означила новітній етап в еволюції органної та фортепіанної музики Франції. Відбулось взаємопроникнення специфіки органного та фортепіанного

виконавства, взаємозбагачення виконавських технік. У видатних шедеврах, а саме – «Прелюдія, арія і фінал» (1887), «Прелюдія, хор і фуга» (1884), композитор зіставляє жанрову різноманітність органного та фортепіанного виконавства. Стверджується синтез глибинного бахівського інтелектуалізму, а також романтично-емоційного музично-інтонаційного вислову. При цьому, наголосимо, що основою пізнання органних та фортепіанних шедеврів уславленого французького митця – є його виконавська діяльність, зумовлена самобутністю композиторських та виконавських стилістичних ознак французького музичного генія.

Висновки. Головними царинами мистецької практики С. Франка постають сфери органного мистецтва, симфонічної музики, а також камерно-інструментального (фортепіанного) виконавства. Творчі погляди митця, увиразнюються на поєднанні органних і фортепіанних самобутностей, усталених у 2-х його найвідоміших циклах, що ознаменувало новітній етап для еволюції французької професійної фортепіанної та органної музики – «Прелюдія, хорал і фуга» (1884) та «Прелюдія, арія і фінал» (1887).

Означені шедеври поєднують у собі різноманітні жанри органної та фортепіанної творчості. В усвідомленні розмежованості певних форм деяких частин, кожен із окреслених циклів винятково виразно поєднується «наскрізним» вишуканим тематизмом. Неobarочні ознаки творчості Сезара Франка надзвичайно виразно позначились також і у його композиції для органа, а саме – «Прелюдія, фуга та варіації», жанрово-стильові та композиційні властивості якої багато в чому пов'язані вже із варіацією самобутності органа та, в цілому, органного звучання, а також із розвитком глибинних, великих традицій барокового циклу.

Перспективою дослідження є більш детальний аналіз специфіки перетворення неокласичних і неobarочних тенденцій у творчості С. Франка в контексті французької музичної культури кінця ХІХ – початку ХХ століття, а також вивчення ресурсного потенціалу фортепіанного і органного мистецтва у творчій діяльності композитора, здійснення компаративного інтерпретологічного аналізу творів Франка для фортепіано та органа.

Список використаних джерел і літератури:

1. Фоміна Т. Традиції виконання фортепіанної музики С. Франка у контексті методичних принципів професора Л.Н. Гінзбург (на прикладі «Прелюдії, хоралу та фуги»): сайт. 2009, Жовтень. URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Mmik (дата звернення: 03.04.2025).
2. Encyclopædia Universalis: site. URL: <http://www.universalis.fr/encyclopedie/choral/> (дата звернення: 08.04.2025).
3. Paland Ralph, Strucken-Paland Christiane. Cesar Franck im Kontext: Epoche, Werk und Wirkung. Köln: Dohr, 2009. S. 61–100.
4. Smith Rollin. Playing the Organ Works of Cesar Franck. NY: Pendragon Press, 1997. Series: The Complete Organ No. 1. Hillsdale. URL: <https://archive.org/details/playingorganwork0000smit/page/n9/mode/2up> (дата звернення: 18.04.2025).
5. Stove R.J. Cesar Franck: His Life and Times. Lanham, Maryland: Scarecrow Press, 2012. URL: <https://books.google.com.sg/books?id=hTF8a7eYAkC&printsec> (дата звернення: 15.04.2025).

References:

1. Fomina, T. (2009). Traditions of performing C. Frank's piano music in the context of the methodological principles of Professor L. N. Ginzburg (on the example of "Preludes, Chorales and Fugues"). URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Mmik (from 03.04.2025) [in Ukrainian].
2. Encyclopædia Universalis (2025) URL: <http://www.universalis.fr/encyclopedie/choral/> (from 08.04.2025) [in English].
3. Paland Ralph, Strucken-Paland Christiane (2009) Cesar Franck im Kontext: Epoche, Werk und Wirkung. Köln: Dohr. S. 61–100 [in German].
4. Smith Rollin, (1997). Playing the Organ Works of Cesar Franck. NY: Pendragon Press. Series: The Complete Organ No. 1. Hillsdale. URL: <https://archive.org/details/playingorganwork0000smith> (18.04.2025) [in English].
5. Stove, R.J. (2012). Cesar Franck: His Life and Times. Lanham, Maryland: Scarecrow Press. URL: <https://books.google.com.sg/books> (15.04.2025) [in English].

Стаття надійшла до редакції 27 квітня 2025 року